

Projektrapport för revidering av riksintressen för kulturmiljövården i Södermanlands län

(2014-10-07)

Innehållsförteckning

Inledning	2
Om revideringen	2
Syfte	
Genomförande	
Områdenas innehåll – Karaktärstyp	4
Bruksmiljöer	
Bymiljöer – kyrkby	
Centralbygder	
Fornlämningsmiljöer	
Herrgårdslandskap, -miljöer och slott	
Kommunikationsmiljöer	
Odlingslandskap	
Sjukhusmiljöer	
Skärgårdsmiljöer	
Stadsmiljöer	
Gränsbestämningar	9
Om sårbarhet och förutsättningar för bevarande	10
Bruksmiljöer	
Centralbygder och fornlämningsmiljöer	
Herrgårdslandskap, -miljöer och slott	
Kommunikationsmiljöer	
Odlingslandskap	
Stadsmiljöer	
Underrepresenterade kategorier	15
Förslag till utredningsområden	16

Inledning

Kommunerna i Sverige ska i sin översiktsplanering redovisa hur de avser att tillgodose, eller till och med berika, kulturmiljövårdens riksintressen. Grundtanken är att riksintressena ska användas som en tillgång i kommunerna. De flesta riksintresseområden erbjuder goda möjligheter att utvecklas och Länsstyrelsen roll är att motverka att påtaglig skada på riksintresset uppstår. Det är aldrig fråga om ett totalförbud mot kompletterande bebyggelse inom eller intill ett riksintresse för kulturmiljövård, men staten förväntar sig att kommunerna har en hög ambitionsnivå och tydlig motivering i sina översikts- och detaljplaner vad gäller riksintressena.

Det kan många gånger vara komplicerat att reda ut hur områdenas värden bäst tas tillvara, hur de kan utvecklas och hur de kan användas som en tillgång. En del i planprocessen är att ta ställning till vad som kan såra och påverka kulturmiljöerna negativt. Det kan underlätta att tänka på de riksintressanta miljöerna som *karaktärstyper*, där t.ex. de olika herrgårdsmiljöerna har sina gemensamma nämnare eller komponenter, stadsmiljöerna har sina och vägmiljöerna sina. Det kan även uttryckas som att planering i herrgårdsmiljöer fungerar på ett visst sätt, inom vägmiljöer på ett annat sätt och i städer på ytterligare ett sätt.

Nedan under rubriken ”Om sårbarhet och förutsättningar för bevarande” följer en rad exempel på hur miljöernas värden kan tas tillvara och andra exempel på faktorer och ingrepp som kan skada riksintresseområdena.

I såväl föreliggande rapport som i kunskapsunderlagen för varje riksintresseunder finns en del i det närmaste visionära exempel på, och mål för, hur riksintressena kan tillgodoses i planering m.m. och exempel på vad som kan skada riksintressena. Det anges t.ex. att ”den öppna åkermarken ska fortsätta att brukas”, ”by- och gårdsbebyggelsen ska fortsätta att användas som bostäder och för lantbruk”, ”förfall av byggnader eller bebyggelsemiljöer kan skada riksintresset”. Andra exempel rör betydelsen av att järnvägstrafiken behålls i Gnesta och Katrineholm, att Nyköping även fortsättningsvis är centrum för regional förvaltning och att Strängnäs ska fortsätta att vara kyrkoadministrativt centrum. Denna typ av mål och påståenden går många gånger inte att planera för eller styra över. Icke desto mindre är de önskvärda mål, som om de inte uppfylls riskerar att skada riksintresset påtagligt. Det bör därför vara en gemensam strävan för länets planerare att i ett tidigt skede av sin planering förutse, påverka och sträva efter att motverka negativa effekter för riksintressena.

Om revideringen

I Södermanlands län finns det 59 riksintresseområden för kulturmiljövården. Riksintressena togs fram första gången år 1987 med stöd av naturresurslagen. I ett regionalt kulturmiljöprogram, Sörmlandsbygden 1988:1&2, framtaget år 1988 av Sörmlands museum, Södermanlands hembygdsförbund och Länsstyrelsen presenterades riksintresseområdena med mer utförliga beskrivningar. Denna skrift omfattade även regionalt intressanta miljöer. Riksintresseområdena och de regionala intresseområdena finns även i digital form hos länsstyrelsen

En revidering genomfördes år 1996 med mål att förtydliga anspråken och omfattade korta värdetexter för motiv- och uttryck för riksintressena. Sedan dess har behovet av att uppdatera urvalet, bättre förklara och värdera riksintresseområden och göra dessa kända ökat. Bl.a. har den kommunala samhällsplaneringen efterfrågat aktuella och begripliga kunskapsunderlag.

Under åren 2009-2014 har Länsstyrelsen i Södermanlands län genomfört en översyn av länets samtliga 59 riksintressen för kulturmiljövården. Arbetet har utförts av projektanställd personal; en arkeolog (Karin Beckman-Thoor) och en byggnadsantikvarie (Patrick Björklund).

De 59 riksintressena i Södermanland är fördelade enligt följande:

Eskilstuna – 13 st

Flen – 11 st

Gnesta – 4 st

Katrineholm – 6 st

Nyköping – 12 st

Strängnäs – 8 st

Trosa – 3 st

Vingåker – 2 st

Syfte

Syftet med översynen och revideringen av länets 59 riksintresseområden för kulturmiljövården var att öka förståelsen för de värdefulla kulturmiljöerna. Det framtagna riksintresse materialet ska verka för att stärka och utveckla riksintresseområdena samt bidra till att de ses som en resurs i samhällsplaneringen.

Ambitionen med revideringen av riksintressena, dess detaljeringsgrad och omfång, har främst varit att värdetext, uttolkning av kartbild och kunskapsunderlag ska fungera i kommunernas arbete med sina *översiktplaner*. För att fungera som planeringsunderlag vid *detaljplanering* kan ett betydligt mer detaljerat underlag behövas.

Genomförande

Riksintressenas gränser har noggrant reviderats. I flera fall föreslås utökningar av områdena, medan det i andra fall föreslås minskningar. De föreslagna riksintressegränserna har satts efter var *de riksintressanta värdena finns*. *Revideringen omfattar inte någon skyddszon*. Generellt har exploaterad eller detaljplanerad mark exkluderats ur riksintressena om denna inte specifikt omfattas av de värden som är av riksintresse och/eller ligger så till att en exkludering inte är lämplig.

Den färdiga revideringen består av den befintliga *värdetexten*, en karta med länsstyrelsens *uttolkn*ing av det område som rymmer riksintressanta värden, ett *kunskapsunderlag*, ett *fotografier* till varje riksintresse samt föreliggande *rapport*. Uttolknningen har samrått med respektive kommuner och har huvudsakligen redigerats i enlighet med synpunkter från dessa.

I kunskapsunderlaget kan det förekomma en hel del upprepningar under de olika underrubrikerna. Texterna kan ses ett "uppslagsverk" som man inte behöver läsa från början till slut för att komma åt den information man söker. Kunskapsunderlagen från genomgången av länets riksintressen finns endast tillgängligt digitalt, på Länsstyrelsens hemsida. Tanken är att materialet ska vara levande och att ny kunskap ska kunna tillföras och att rättelser eller andra ändringar infogas. Kunskapsunderlaget gör inte anspråk på att berätta "hela sanningen" utan kan kompletteras eller redigeras.

Samtliga fotografier av riksintressemiljöerna är tagna av Karin Beckman-Thoor (KBT) och Patrick Björklund (PB) där inget annat anges. Utgångspunkten har varit RAÄ beslut från 1996-08-27 avseende riksintresseområden för kulturmiljövården.

Ansvarig projektledare har varit länsantikvarie Agneta Åkerlund (fram till augusti 2009) och Agneta Scharp (fram till december 2009), därefter länsantikvarie Åke Johansson. Ansvar för kunskapsinnehållet och arbetets praktiska genomförande har delats av Karin Beckman-Thoor och Patrick Björklund. Merdelen av de textredigeringar som har gjorts under processen har genomförts av Agneta Scharp. Under projektets genomförandetid, fram till och med år 2009, har det funnits en referensgrupp bestående av; länsarkitekt Per Öhrling, länsarkitekt Torbjörg Sekse, Agneta Scharp,

Hugo Larsson från Länsstyrelsen; Magnus Josephson från Sörmlands museum,; Anna Götzlinger och Eivor Rudin från Eskilstuna kommun och Ann-Mari Westerlind från RAÄ (slutade vid årsskiftet 2009/2010). Referensgruppen har fungerat som bollplank och inte som styrgrupp.

Områdenas innehåll - karaktärstyp

Inför riksintresseöversynen år 1996 tog RAÄ fram en ordlista, kallad "Landskaps- och Miljötyper". Tanken är att RAÄ:s ordlista ska lyfta fram landskapets och miljöns karaktär avseende de fysiska aspekterna och ge en bättre förståelse för områdenas innehåll i samband med den kommunala planeringen. I det aktuella kunskapsunderlaget är detta redovisat under *karaktärstyp* för att undvika sammanblandning med Naturvårdens "miljötyper" som är ett i detalj utvecklat klassificeringssystem. Karaktärstypen ska fånga det övergripande motivet till att området utpekats som riksintresse.

Här presenteras några av de mest frekventa karaktärstyperna i länet med kommentarer om deras innehåll och exempel på vad som kan känneteckna dessa områden i Södermanland.

Bruksmiljöer

Tre områden i länet har pekats ut som representativa bruks- och gruvmiljöer. Åkers styckebruk etablerades på 1500-talet och kompletterades på 1600-talet av ett krutbruk. Till bruksmiljön hör ett stort omland som utgör basen för produktionen med medeltida hytta, kalkbrott, stånggång och gruvor som sträcker sig söderut till Skottvång. Vid Åker har det vuxit fram ett betydande samhälle under 1900-talet och verksamhet pågår än idag. Tunaberg-Koppartorp speglar en verksamhet som går tillbaks till kopparbrytning under medeltid. Under dess storhetstid från 1600-talet till 1800-talet bröts kopparmalm och kobolt. Vid Tunaberg finns en välbevarad gruvby med ålderdomliga drag, bl.a. länets enda träkyrka. Vid Högsjö i Vingåker pågick en betydande bruksverksamhet under 1600-1800-talet som sedan ersattes av ullspinneri. Idag finns ännu industrier kvar som bygger på den äldre traditionen. I länet finns ytterligare en rad bruk, bland annat märks Skeppsta bruk i riksintresseområdet Gåsinge-Dillnäs och Forssjö bruk som hör till Eriksberg.

Bymiljöer - kyrkby

Mellösa kyrkby är en välbevarad kyrkby med många ålderdomliga drag som ligger väl samlad runt kyrkan på en markant höjd. Till miljön hör flera generationer skolor, kyrkstall och sockenstuga. Inom flera av länets övriga riksintresseområden ingår det välbevarade kyrkbyar, t.ex. vid Gåsinge, Dillnäs, Lid, Spelvik, Blacksta och Halla m.fl. Kyrkbyarna kännetecknas av att många av byns gårdar ligger kvar i ursprungligt läge från tiden före skiftena. Till dessa miljöer hör kyrkan med t.ex. tingshus, sockenstuga, fattigstuga och skolor. Andra välbevarade bymiljöer förekommer över hela länet, framförallt inom centralbygder, fornlämningsmiljöer och odlingslandskap.

Centralbygder

I länet finns åtta riksintressanta miljöer som utgör centralbygder. Gemensamt för dessa är att de uppvisar ett stort antal fornlämningar, välbevarade kyrkomiljöer, vägsträckningar med förhistoriskt ursprung, välbevarade byar och gårdar med tillhörande odlingslandskap. Merparten av centralbygdsområdena har en fornlämningsbild som uppvisar lång kontinuitet där man kan följa området från slutet av stenåldern, genom lösfynd av yxor, fram till yngre järnålderns stora höggravfält invid de historiska byarna. Det är också i dessa miljöer som vi finner byar med Tuna- och Husby-namn vilka speglar en förhistorisk administrativ funktion. Områdenas rika fornlämningsmiljöer i kombination med bebyggelsemönster ger goda förutsättningar för att förklara framväxten av centrala bygder från bronsålder fram till historisk tid.

Centralbygden rymmer också variationer som hör samman med olika naturgeografiska och regionala förutsättningar. Ett exempel är Trosaåns dalgång som träder fram som en central plats redan

under bronsåldern med ett stort antal rika boplatsmiljöer och unika hällristningar. Genom landhöjningen kom bygdens centrala område att förskjutats och följa efter den vikande strandlinjen. Under den yngre järnåldern finns det två Husbyenheter och ett stort antal storhögar nära dagens Vagnhärad, invid den tidens strandlinje. Under medeltiden uppstod det tidigmedeltida Trosa invid Trosa landsförsamlings kyrka för att under 1500-talet flytta nedströms Trosaån till dagens läge.

Tumbo- och Kafjärdenområdena har båda en tyngdpunkt i den yngre järnåldern vilket kan kopplas samman med att det är först vid denna tid som större delen av dessa områden torrlades genom landhöjningen. I dessa områden ligger även Tuna- och Husbyenheter med mycket omfattande höggravfält. På Tumboåsen finns mer än 1000 gravar fördelade på två gravfält. Andra omfattande höggravfält som hör samman med framväxten av centralbygder finns i Barva, på Fogdön, Lid-Runtuna och utmed Trosaån m.fl.

Det är även i centralbygden som vi finner många av länets runstensbygder. Som exempel kan nämnas Lid- Runtuna där näst intill varje by uppvisar en runsten, upprest invid den slingrande vägen, ofta i fastighetsgränsen. I Trosaåns dalgång finner vi bl.a. två av Sveriges äldsta runinskrifter.

Storhögar och kungshögar är andra lämningar som kan knytas till centralbygder. I Runtuna ligger Uppsa kulle som är länets största hög, nära den historiska Husby-enheten. I Kafjärdenområdet ligger flera namngivna storhögar, bl.a. Kung Inges hög och Germunds hög.

Samtliga centralbygder omges av fornborgar i varierande antal. Ofta ligger de runt den centrala odlingsbygden med Tuna- och Husbyenheter, och kyrkomiljön i mitten. Husby-Oppunda är ett gott exempel och en representativ centralbygd där bosättningar etablerades i områdets skogskanter redan under stenåldern. Under bronsåldern och den äldre järnåldern växte allt fler boplatsmiljöer med gravar och gravfält fram i spåren av landhöjningen. Vid folkvandringstiden utgjorde området en viktig passage i länets inre sjösystem. Mitt i området, där vattenfarleden var som smalast, uppfördes storhögar, höggravfält och senare ett Husby med en intilliggande kyrka. Runt det centrala området ligger sammanlagt sju fornborgar med god överblick över farleden i väster och öster.

Fornlämningsmiljöer

Bland fornlämningsmiljöerna finns flera miljöer som representerar avgränsade tidsepoker, men också miljöer som lyfts fram för att de uppvisar en lång kontinuitet. Fornlämningarna speglar en rad kombinationer och olika utveckling. I en del fall är det möjligt att följa hur dåtidens bosättningar flyttat över tiden i landskapet, medan människan i andra områden levte vidare på exakt samma platser och bosättningarna överlagrat varandra, något som resulterat i mycket komplexa fornlämningar.

Jälund-Sörby och Råby-Rekarne är exempel på två miljöer som varit fullt koloniserade, med omfattande bosättningar, under bronsåldern och den äldre järnåldern, för att sedan under den yngre järnåldern överges nästan helt och fortleva endast med mindre bosättningar. Råby-Rekarne är särskilt intressant genom att dess förhistoriska "blomstringstid" tycks ha ett samband med en förhistorisk förbindelse mellan Hjälmaren och Mälaren via den nu försvunna Apalsjön. Det är nära detta förhistoriska vattenstråk som de ovanliga s.k. Brobyhusen återfinns, vilka har ett läge som är svårt att förstå om det inte relateras till denna försvunna vattenled. Genom landhöjningen kom Råby-Rekarneområdet att förlora sin förbindelse med Mälaren och under den yngre järnåldern finns troligen endast en bosättning i området. Först under medeltiden koloniserades området till fullo igen. Jälund-Sörby har en liknande utveckling. Där är det däremot inte möjligt att knyta utvecklingen till landhöjningen utan orsakerna beror på andra omständigheter.

Överselö och Nyköpingsåns dalgång är områden där fornlämningarna är många och tydliga och det är lätt att följa hur områdena tagits i anspråk. Nyköpingsåns dalgång fick sitt nuvarande utseende med landområden och vattenspegel redan under bronsåldern men på sluttningarna utmed dalgången har det även påträffats stenåldersfynd. Bronsålderns- och järnålderns lämningar ligger sida vid sida med varandra och i flera fall är det sannolikt så att de överlagrar varandra. På några av områdets höggravfält från järnåldern förekommer skärvstenhögar från bronsåldern. Överselö har en något annorlunda utveckling präglad av landhöjningen i området. Här finns både bronsålderslämningar och äldre järnålderns gravfält på höjderna. Längre ner i sluttningarna, i anslutning till områdets åsbildningar ligger vägsträckningar med runstenar och stora höggravfält från den yngre järnåldern nära de historiska byarna.

Herrgårdslandskap, -miljöer och slott

I länet finns 22 riksintressanta herrgårdslandskap, herrgårdsmiljöer och slott. Skillnaden i rubriksättning avspeglar i vilken mån de omfattar ett större landskapsavsnitt eller om de endast omfattar miljön närmast herrgården och dess bebyggelse. Rubriken slott avspeglar kungliga domäner såsom Vibyholm-Årdala, Gripsholm och Ericssberg samt Mälsåker som traditionellt benämnts slott. Vid sidan av de områden som har herrgårdslandskap/-miljö som huvudmotiv så förekommer det betydande herrgårdar i flera av länets "centralbygder" och "odlingsbygder", t.ex. i Kiladalen, Husby-Oppunda och Halla-Stigtomta.

Herrgårdslandskapen/-miljöerna återfinns relativt jämt fördelade över hela länet, möjligen är de något färre till antalet i länets västra delar. De representerar ett tidsspänn som sträcker sig från 1600-talet till tidigt 1900-tal. Ett antal herrgårdar är uppförda på grunderna av en medeltida sätesgård och rymmer medeltida grunder och källare. Merparten av de herrgårdar som uppmärksammas som riksintressanta är uppförda under 1700-talet. Många har genomgått omfattande restaureringar under 1700- och 1800-talet. Harpsund skiljer ut sig genom att vara en herrgårdsmiljö som uppförts i början av 1900-talet i området för en äldre herrgård.

Merparten av herrgårdslandskapen/-miljöerna ligger avskilt, separerade från den närliggande jordbruksbygden med sina byar och sockencentrum. Några exempel på herrgårdar av denna typ är Ånhammar, Lagmansö, Älghammar, Åkerö, Öster-Malma och Mälsåker. Andra ligger centralt i bygden med nära koppling till sockencentrum och kyrkomiljön, t.ex. Husby i Husby-Oppunda.

Herrgårdarnas drift och produktionsinriktning har haft stor betydelse för det sätt som herrgårdslandskapen/-miljöerna gestaltar sig. Även byggnadsbestånden kan ses som en spegling av driftens organisation och inriktning. Herrgårdslandskapen/-miljöerna uppvisar en rad olika kombinationer av torp, arrendegårdar, arbetarbostäder, statarlängor och stora ladugårdar. Lagmansö och Åkerö är exempel på miljöer där näst intill all bebyggelse, även för godsets arbetare, återfinns i anslutning till herrgården. Älghammar är en herrgård som genomgått en förändring från att ha många torp till några få torp och statarbostäder invid herrgården. I Älghammar hör nedläggningen av torp och uppförandet av statarbostäder samman med en ändrad produktionsinriktning där animalieproduktionen och mejerinäringen får allt större betydelse. I andra herrgårdslandskap/-miljöer såsom Lindholm i Barva, Långdunker och Sparreholm lever torp och arrendegårdar kvar samtidigt som stora statarbostäder uppförs.

När det gäller godsens byggnadsbestånd, produktionsinriktning och sambanden dem emellan finns det goda möjligheter att fördjupa kunskaperna om de mekanismer och den herrgårdskultur som format de sörmländska herrgårdslandskapen/-miljöerna.

Själva herrgårdslandskapen/-miljöerna med dess omfattande och varierande bebyggelse representerar stora konsthistoriska och arkitekturhistoriska värden. De speglar sin samtids stilhistoriska ideal, från Gripsholms vasaborg, till Ånhammar och Öster-Malmas mycket olika och välbevarade miljöer från 1600-talet. Åkerö, Heby, Sparreholm, Björksund, Thureholm och Tista visar på 1700-talets rokoko, barock och nyklassicism. Under 1800-talet uppförs Älghammar i empirestil, Ekensholm i italiensk stil och Stora Sundby som en nygotisk riddarborg. Tillsammans med sin stora variation uppvisar de Sörmländska herrgårdarna mycket stora byggnadshistoriska värden. I detta sammanhang kan det vara värt att nämna att det är just i herrgårdslandskapen/-miljöerna som vi också finner många av de bäst bevarade exemplen på allmogens byggnadstradition såsom ålderdomliga enkelstugor och parstugor.

Kommunikationsmiljöer

Länets fyra kommunikationsmiljöer avspeglar vitt skilda miljöer. Norrlången –Bårsta i Eskilstuna kommun är en förhistorisk *farledsmiljö* som utmärks av tre fornborgar utmed en *vattenled* i en trång dalgång. Den går i öst-västlig riktning och ingår i ett kommunikationsstråk mellan Hjälmarens i väster och Mälaren vid Mariefred. Två miljöer speglar den *medeltida Eriksgatan* och uppvisar flera parallella kommunikationslämningar. Utmed Eriksgatan från Björnlunda till Aspa löt är det möjligt att uppleva runstenar, hålvägar, en avrättningsplats och den äldre terränganpassade grusvägen som slingrar sig fram genom landskapet. Parallellt med denna löper 1900-talets asfaltsbelagda landsväg. Eriksgatan genom Kolmården är av likartad karaktär och binder samman Södermanland med Krok i Östergötland och visar tydligt på en av länets huvudstråk i äldre tid. Båda dessa Eriksgator uppvisar många äldre vägshistoriska detaljer såsom vägbankar, milstolpar och stenbroar som förmedlar känslan av att färdas i äldre tid. De är även utmärkta cykelleder.

Hjälmarens kanal speglar en annan tid och utgör med sina stensatta kanter, slussar och tillhörande *kanalmiljö* ett exempel på kanalbyggandets storhetstid. Miljön nyttjas alltså för turisttrafik.

Inom ett flertal av de övriga riksintresseområdena, t.ex. inom fornlämningsmiljöer, centralbygder, och herrgårdslandskap samt i städerna finner vi kommunikationslämningar med stora värden. Den äldsta formen av lämningar med samband med kommunikationsstråk är fornborgar som samverkar i system utmed vattenleder. Exempel på detta finns bl.a. inom Kafjärden, Överselö och Gåsinge-Dillnäs. Det framträder särskilt tydligt utmed sjöarna vid Husby-Oppunda och Blacksta.

I Lid-Runtuna, Kafjärden, på Fogdön, Överselö-Tynnelsö och i Nyköpingsåns dalgång m.fl. finner vi förhistoriska vägsträckningar kantade av runstenar, storhögar och gravfält som visar hur vägen slingrat sig fram genom landskapet sedan järnåldern. Flera av dessa vägsträckningar följer länets åsryggar. I Åkers styckebruk och i Tunaberg finns äldre vägsträckningar, *kyrkvägen* och *vintervägen*, som bundit samman bruk med gruvor och utgjort viktiga färdvägar i produktionssystemen. I städerna möter vi gator och vägsträckningar som speglar olika stadsplaneideal. Här möter vi även *järnvägen* och en ofta mångfacetterad järnvägsmiljö. I Kiladalen finns en rad samhällen, t.ex. Jönåker och Enstaberga, som växt fram som stationssamhällen i samband med att järnvägen etablerades på 1800-talet. I Malmköping och i Mariefred finns den äldre smalspåriga järnvägen kvar som drivs i föreningsregi för turistiska ändamål. I länets riksintresseområden finns ytterligare många exempel på lämningar som speglar kommunikation över tiden.

Odlingslandskap

I åtta områden i länet har odlingslandskapet varit det huvudsakliga eller ett av flera bärande motiv men merparten av länets riksintresseområden berör i något avseende odlingslandskap. Sammantaget finns det i länet en stor variation i odlingslandskapen med tydlig koppling till de naturgeografiska förutsättningarna som alltså är möjliga att uppleva och förstå.

I Strängnäs kommun uppvisar Kinger-Valla och Överselö-Tynnelsö välbevarade odlingslandskap med flera oskiftade byar. I Eskilstuna kommun kan man uppleva ett äldre odlingslandskap med tegar och diken i Västermo. I området ligger den oskiftade byn Vi med välbevarat byggnadsbestånd. Österåkersbygden i Vingåkers kommun representerar 1800-talets laga skifteslandskap med stora byar dominerade av 1800-talsbebyggelse. Flenmo-Hökärr i Flen skiljer ut sig genom att illustrera en medeltida kolonisationsbygd i den höglänta skogsmarken. Här är odlingslandskapet småskaligt med relativt små brukningsarealer. Jälund-Sörby ligger på Hyltingeö i Flen och avser ett välbevarat odlingslandskap med många äldre drag och byar som till stora delar är oskiftade. Arnö-St Kungsladugården visar på storskalig åkermark som går tätt inpå Nyköpings stad och som varit av betydelse för kronans försörjning. I Kiladalen kan man uppleva hur 1800-talets skiften skapat nya gårdslägen omgivna av vidsträckta gårdarna.

Utöver dessa odlingslandskap visar herrgårdslandskapen på en stor variation i brukningsstrategier som präglat odlingslandskapets utveckling, vilket kommenteras under herrgårdslandskap. I flera områden är det även möjligt att uppleva den åkermark som tillkom genom sjösänkningar under 1800-talet, t.ex. på Kafjärden med dess stora diken och till synes oändliga åkerarealer. Andra områden där sjösänkningarna haft stor betydelse för jordbruket är Gåsinge-Dillnäs och Halla-Stigtomta. Mot dessa nyvunna mossjordar kontrasterar Ringsö-Hartsö med skärgårdshemman med små brukningsenheter. Skärgårdens odlingsmark är småskalig och har bevarat många ålderdomliga drag.

Sjukhusmiljöer

Sundby sjukhusområde vid Strängnäs är det enda av sitt slag i länet som utgör riksintresse för kulturmiljövården och kategorin verkar vara en av de minst representerade i det nationella riksintesseturvalet. Sundby sjukhus 1910-talets planlagda vårdinrättning med paviljonger, park, jordbruk och tjänstebostäder. Tillsammans har områdets byggnader bildat en sluten, självförsörjande värld som visar på det tidiga 1900-talets vårdideal.

Skärgårdsmiljöer

Ringsö-Hartsö är länets enda skärgårdsmiljö av riksintresse för kulturmiljövården. Området omfattar en rad öar som präglats av sjöfart och kustförsvar sedan medeltid. På öarna finns flera skärgårdshemman, lotsstationer och i vattenområdena finns vrak och platser för kända förlisningar. Tillsammans berättar dessa lämningar om sjöfart och skärgårdens levnadsbetingelser.

Stadsmiljöer

I länet finns nio riksintressanta stadsmiljöer. De återfinns över hela länet och flera har haft en likartad utveckling med delvis gemensamma drag, men även många specifika uttryck. Här berörs några övergripande drag och aspekter som kan öka förståelsen för städernas variation.

Fyra av stadsmiljöerna ligger utmed Mälaren och har vuxit fram med ett direkt samband till Mälaren som kommunikationsstråk. Eskilstuna är utpekad med hänsyn till dess ställning som industristad med koppling till Eskilstunaån och dess vattenkraft. Eskilstuna har ett medeltida ursprung men stadens tyngdpunkt ligger tidsmässigt i stadsplan, industrier och bebyggelse från 1600- 1900-talet. Torshälla växte fram som en medeltida hamn och har bevarat ett vägnät från denna tid. Under 1600-talet utvecklades Torshälla till en blomstrand industriort som fortlevde med flera betydande industrier in i tidigt 1900-tal. I Torshälla finns flera välbevarade ålderdomliga stadsgårdar. Strängnäs etablerades i tidig medeltid och har välbevarat gatunät från denna tid men särpräglas av dess ställning som stifts- och lärdomsstad med domkyrkan i centrum. I staden finns sammanhängande kvarter med välbevarade hantverks och handelsgårdar med bebyggelse från 1700 och 1800-talet som bevarat sin ursprungliga karaktär. I slutet av 1800-talet utvecklades staden till en betydande rege-

mentsort. Mariefred är däremot en stad som vuxit fram som tjänstesamhälle till det kungliga slottet Gripsholm under 1500- och 1600-talet. Staden präglas även av dess blomstrande perioder under 1700-talet och 1800-talet i spåren av den livaktiga ångbåtstrafiken. Stadsmiljöns prägel har ett direkt samband med Gripsholms slott, hamnen men också kungsgården med dess odlingsmark tätt inpå småstadens bebyggelse.

Tre stadsmiljöer återfinns i det inre av Södermanland, två av dessa är utpräglade järnvägssamhällen som uppstod i och med att stambanan anlades. Gnesta domineras av sin småskaliga 1800-talsbebyggelse som ett resultat av rallarnas och den livaktiga hantverkarverksamhet som växte fram på berget ovan stationen. Katrineholm planlades med utgångspunkt i järnvägen och stationen. Utmed järnvägen växte det fram en stenstad med esplanader och industrier som illustrerar järnvägens betydelse som samhällsbyggande faktor under tidigt 1900-tal. Malmköping uppstod som en regementsort i anslutning till den sandiga mo som blev exercished under sent 1700-tal. Orten präglas av de militära anläggningarna och officersförläggningarna samt den handelsverksamhet som tillkommit i spåren av regementet.

Trosa och Nyköping etablerades i anslutning till två betydelsefulla åar, Trosaån och Nyköpingsån, redan under medeltiden. Städerna växte fram som handelsplatser i mötet mellan Östersjöhamnar och farled till det inre Södermanland. För båda städerna har vattenkraften haft stor betydelse, inledningsvis för de kvarnar som låg utmed åarna. Genom landhöjningen flyttade Trosa allt längre ut mot Östersjön och hamnade på längre avstånd från de mer betydande fallen. Trosa lever vidare som en liten sjönära stad präglad av gatusträckningar utmed ån och ålderdomlig, småskalig bebyggelse. Trosa är staden som följt efter den vikande strandlinjen. Nyköping ligger kvar i samma områden sedan medeltid, där Nyköpingsån erbjuder flera betydande fall med god kraftförsörjning. Nyköping blev tidigt ett politiskt maktcentrum genom den kungliga makten som uppförde en borg vid åmynningen, kyrkans klosteretablering och Hertig Karls närvaro på 1600-talet. Utvecklingen av tidiga industrier och omdanande stadsreglering ledde till att Nyköping blev en livaktig handels- och industristad vid sidan om sin roll som residensstad. Nyköping var under en period en av landets mest betydande Östersjöhamnar. Under de senaste århundradena har hamnen förlorat sin betydelse, medan stadens roll som tjänste- och administrativt centrum stärkts. Stadens bebyggelse är mångfacetterad och uppvisar en rad skiftande områden med tidstypiska stadsplaner och bebyggelse. I både Trosa och Nyköping finns exempel på välbevarade stads- och hantverkargårdar med autentiska bebyggelsemiljöer.

Gränsbestämningar

Gränsrevideringen i länet

Vid revideringen av riksintressena i Södermanland har uttolkningen av de nya gränserna satts efter var de kulturhistoriska värdena enligt värdetexterna finns rent geografiskt. Det innebär att ”skyddszoner” till riksintressena inte finns inom de föreslagna riksintresseområdesgränserna. Istället är all yta inom gränslinjen att betrakta som värdebärare i förhållande till värdetexten. I flera fall har detta lett till utökningar av områdena, t.ex. Katrineholm och Västermo medan i andra fall har områden minskats, t.ex. Kafjärden och i stadsmiljöer som t.ex. Eskilstuna, Gnesta, och Trosa.

Det finns ändå ett antal ytor som inte kunnat exkluderas då de ligger insprängda inom områden som i övrigt uppfyller riksintresset, t.ex. i Torshälla och Nyköping. Dessa områden omnämns i kunskapsunderlagets Beskrivningar och Uttolkning av gräns 2014, som inte tillhöriga riksintresset och ska därmed inte omfattas av Miljöbalkens bestämmelser.

Exploaterad mark har generellt uteslutits ur riksintressena vid revideringen, om denna inte specifikt omfattas av värdebeskrivningen eller legat så till att en exkludering inte förefallit lämplig och logisk.

En allmän princip som tillämpats vid gränsrevideringen har varit att identifiera och analysera värdena av öppet sammanhållet landskap, t.ex. inägomarken i herrgårdsmiljöer och centralbygder. Öppna, överskådliga marker är i sig starka värdebärare för flera av de utpekade riksintressena. Av tidsskäl har inte tillräcklig källforskning kunnat utföras för att kunna avgränsa någon landsbygdsmiljös kompletta innehåll med både fullständiga in- och utägomarker eller t.ex. ett gods hela ägostruktur ytmässigt. Det kan vara relevant att utföra sådana studier i syfte att se om någon eller några av landsbygdsintressenas utmarker eller större markegendomar uppstår sådana värden att även dessa ska inkluderas i riksintressena, här kan bl.a. Dunkers bruksimperium och Åkers styckebruk nämnas.

Alla stadsmiljöer av riksintresse för kulturmiljövården är historiskt och fysiskt komplexa. Det medför att det inom riksintressegränserna finns såväl miljöer som stämmer med värdetexten som miljöer som inte ska betraktas som riksintressanta. I vissa fall är dessa icke riksintressanta miljöer av regionalt eller lokalt värde och ska därför ändå beaktas som kulturhistoriskt värdefulla, men inom ramen för den kommunala byggnadsnämndens myndighetsansvar kopplat till 8 kap Plan- och bygglagen.

Om sårbarhet och förutsättningar för bevarande

Bruksmiljöer

I länet finns tre utpekade bruksmiljöer som utgör särpräglade miljöer med rika byggnadsbestånd som speglar produktion och brytning av malm. Gemensamt för dem är att de utgör väl sammanhållna miljöer med koppling till vattendrag med viktig vattenkraft som bidrar till upplevelsen av miljöerna. Många av de lämningar som kan knytas till dessa miljöer utgör fornlämningar som är skyddade enligt Kulturmiljölagen (KML). Däremot löper mer diffusa lämningar och miljöer risk att påverkas och skadas varvid förståelsen för helheten kan försämrats.

Förutsättningar för riksintressområdets fortlevnad

Exempel på förutsättningar för att värdena i riksintressanta bruksmiljöer ska bestå är:

- Byggnader med koppling till bruksverksamheten får inte förvanskas. Det innebär underhåll och övervägande inför förändringar av byggnader och av miljön.
- Viktiga kulturhistoriska lämningar, t.ex. hyttor, äldre vägar, gruvområden, dammvallar m.m. bevaras även om de inte är fornlämningar. Även andra platser och lämningar som bär spår från bruksmiljöernas olika tidsepoker, t.ex. kvarnplatser, tegelugnar, sågplatser och torplämningar kan vara viktiga att bevara.
- De partier utmed vattendragen som utnyttjats för brukens framställning och hanteringen bevaras.

Sårbarhet

Exempel på faktorer och ingrepp som kan skada riksintresset:

- Förvanskning, förfall eller rivning av byggnader eller bebyggelsemiljöer inom gruvbyn och bruksmiljön.
- Nybyggnation, såväl bostadshus som ekonomibyggnader i otraditionella- eller exponerade lägen. Nybyggnation som inte harmonierar den äldre bebyggelsens karaktär vad gäller utformning, material och kulör.

- Ändrad hävd av öppen åkermark i anslutning till bebyggelsemiljöer, t.ex. genom skogsplantering eller högväxande grödor.
- Dämmen m.m. i åarna rivs så att åarnas funktion som kraftkällor blir svår att tolka.
- Schaktning, tippning eller annan verksamhet som utplånar lämningar med koppling till gruvverksamhet.

Centralbygder och fornlämningsmiljöer

Centralbygder och fornlämningsmiljöer har en rad gemensamma nämnare. I samtliga centralbygder ingår fornlämningar, vägmiljöer, odlingslandskap, kyrkomiljöer och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. I några av områdets centralbygder ingår även herrgårdar. Flertalet fornlämningsmiljöer samspelar med andra bärande motiv såsom ett värdefullt odlingslandskap eller herrgårdslandskap. I några fall är områden utpekade som riksintressanta enkom med utgångspunkt i områdets fornlämningar. I dessa fall omges de av odlings- eller betesmark alternativt kantas av bebyggelse. I dessa fall är, med få undantag, bebyggelsen och den hävdade marken en del i förståelsen av fornlämningsmiljöernas långa kontinuitet och sambanden mellan fornlämningarna, såväl i rummet som över tiden.

Förutsättningar för riksintressområdets fortlevnad

Exempel på förutsättningar för att värdena i riksintressanta centralbygder och fornlämningsmiljöer ska bestå är:

- Sambanden mellan framträdande bebyggelsemiljöer i det öppna landskapet bevaras.
- Kyrkomiljöer med t.ex. sockenmagasin, fattigstuga och skola behåller sin karaktär och fortsätter att vara ett levande bygdecentrum.
- Herrgårdarna inom centralbygden bevaras.
- Gårdar och torp behåller sin ursprungliga karaktär. Tillhörande ekonomibyggnader bevaras.
- Ny bebyggelse underordnas befintlig bebyggelses struktur och utformning, d.v.s. nya hus lokaliseras till traditionella lägen för bebyggelsen, inte på framträdande platser i det öppna landskapet.
- Fornlämningar från olika tider och av olika typer bevaras i sin närmiljö. Det ska vara möjligt att förstå sambanden mellan fornlämningarna.
- Viktiga fornlämningar vårdas.
- Den agrara prägel med hävdad betesmark och öppen åkermark brukas så att den öppna karaktären består och viktiga riktmärken t.ex. kyrkor, förblir synliga och iögonfallande. Vyer mot områdets sjöar och vattendrag behålls öppna.
- Viktiga kulturhistoriska lämningar, t.ex. stenmurar, äldre brukningsvägar, alléer, odlingsrösen och åkerholmar bevaras. Även andra platser och lämningar som bär spår från centralbygdens olika tidsepoker, t.ex. brukslämningar och torplämningar kan vara viktiga att bevara.
- Områdets alléer och ädellövskogar sköts på ett sådant sätt att alléer består och arealen ädellövskog inte minskar.
- Skogsmark som omger inägomarken brukas på ett sådant sätt att den även i fortsättningen bidrar till att skapa ett omslutet landskapsrum.

Sårbarhet

Exempel på faktorer och ingrepp som kan skada riksintresset:

- Förvanskning, förfall eller rivning av byggnader eller bebyggelsemiljöer inom centralbygden.
- Kyrkomiljöer förvanskas.
- Nybyggnation, såväl bostadshus som ekonomibyggnader i otraditionella- eller exponerade lägen, eller som inte harmonierar den äldre bebyggelsens karaktär vad gäller utformning, material och kulör.

- Fornlämningar skadas eller tas bort. Fornlämningssmiljöer är känsliga för igenväxning och att beteshävderna upphör.
- Markingrepp och exploateringar i närområden till och inom de sammanhängande fornlämningsområdena påverkar förståelsen och upplevelsen av de rika fornlämningsmiljöerna negativt.
 - Skogen tillåts växa alltför tät på fornlämningar och deras närmiljö. Oförsiktig avverkning skadar såväl kända som okända fornlämningar.
- Betesdrift upphör vilket leder till igenväxning av odlings-, betes- och ängsmarker.
- Ändrad hävd av öppen åkermark, t.ex. genom skogsplantering eller högväxande grödor som gör att de öppna utblickar över landskap och bebyggelsemiljöer försvinner.
- Borttagande av impedimentmark, stenvägar och odlingsrösen.
- Nya barriärer i landskapet t.ex. nya vägdragningar, golfbanor, vindkraftverk eller telemaster begränsar det öppna landskapet och motverkar värdefulla samband.
- Skogsavverkning utan återplantering runt inägomarken.
- Bristande underhåll av alléer och ädellövskog.

Herrgårdslandskap, -miljöer och slott

Herrgårdsmiljöerna omfattar inte bara själva bebyggelsen vid herrgården utan även bebyggelse som torp och gårdar m.m. i omlanden som tillhör herrgården. Till miljöerna hör ofta även ett naturskönt produktionslandskap präglad av storskalig åkermark, vägar med alléer, parker, ädellövskog och utblickar över sjöar. I många av länets herrgårdslandskap återfinns även komplexa fornlämningsmiljöer från olika tider.

Förutsättningar för riksintressområdets fortlevnad

Exempel på förutsättningar för att värdena i riksintressanta herrgårdslandskap, -miljöer och slott ska bestå är:

- Byggnader inom herrgårdsmiljön bevaras. Det innebär underhåll och noga övervägande inför behov av förändringar av byggnader och av miljön.
- Torp och arrendegårdar behåller sin ursprungliga karaktär. Tillhörande ekonomibygnader bevaras.
- Ny bebyggelse underordnas befintlig bebyggelses struktur och utformning, d.v.s. nya hus lokaliseras till traditionella lägen för bebyggelsen, inte på framträdande platser i det öppna landskapet.
- Områdets alléer och ädellövskogar sköts på ett sådant sätt att alléer består och arealen ädellövskog inte minskar.
- Den agrara prägel med hävdad betesmark och öppen åkermark brukas så att den öppna karaktären består och viktiga riktmärken t.ex. kyrkor, förblir synliga och iögonfallande.
- Viktiga kulturhistoriska lämningar, t. ex. stenvägar, äldre brukningsvägar, odlingsrösen och åkerholmar bevaras. Även andra platser och lämningar som bär spår från herrgårdsmiljöernas olika tidsepoker, t.ex. kvarnplatser, dämmen, tegelugnar, sågplatser och torplämningar kan vara viktiga att bevara.

Sårbarhet

Exempel på faktorer och ingrepp som kan skada riksintresset:

- Förvanskning, förfall eller rivning av byggnader eller bebyggelsemiljöer inom herrgårdsmiljön.
- Nybyggnation, såväl bostadshus som ekonomibygnader i otraditionella- eller exponerade lägen, eller som inte harmonierar den äldre bebyggelsens karaktär vad gäller utformning, material och kulör.
- Borttagande av park- och alléträd eller ädellövskog.
- Betesdrift upphör vilket leder till igenväxning av odlings-, betes- och ängsmarker.

- Ändrad hävd av öppen åkermark, t.ex. genom skogsplantering eller högväxande grödor som gör att de öppna utblickar över landskap och bebyggelsemiljöer försvinner.
- Borttagande av impedimentmark, stenmurar och odlingsrösen och verksamheter som utplånar odlingslandskapets småflikiga karaktär.
- Nya barriärer i landskapet t.ex. nya vägdragningar, golfbanor, vindkraftverk eller telemaster som begränsar det öppna landskapet och motverkar värdefulla samband.
- Skogsavverkning utan återplantering runt inägomarken.

Kommunikationsmiljöer

Utöver länets två delsträckor av Eriksgatan i Gnesta och Nyköpings kommuner, finns en rad vägsträckningar med stora kulturhistoriska värden som ingår i flera av de andra riksintresseområdena. I nära anslutning till de ålderdomliga vägarna ligger fornlämningar och bebyggelse som bidrar till vägarnas autentiska prägel.

Förutsättningar för riksintressområdets fortlevnad

- *Exempel på förutsättningar för att värdena i riksintressanta vägmiljöer ska bestå är:*
- Vägmiljön underhålls så att den förbli farbar och vägen ska behålla sin terränganpassade karaktär, sin kurvighet, bredd och grusbeläggning.
- Väghistoriska komponenter, t.ex. milstolpar, stenbroar, väghållningsstenar m.m. bevaras och vårdas.
- Slutenheten är viktig för vägmiljöer genom skogsbygder. Den omgivande skogen behålls för förståelsen av vägmiljön.
- För vägmiljöer genom leder genom öppet landskap är det viktigt att de öppna utblickarna mot värdebärare i landskapet bevaras.
- Ny bebyggelse placeras i förhållande till vägen på samma sätt som äldre, befintlig bebyggelse.

Sårbarhet

Exempel på faktorer och ingrepp som kan skada riksintresset:

- Vägar breddas, kurvor rättnings ut. Vägbeläggning ändras från grus till asfalt.
- Eftersatt underhåll av vägmiljön.
- Nya vägar eller annan anordning övertvårar riksintresset på ett sådant sätt att delar av vägen mister sin funktion och tas ur bruk.
- Väghistoriska komponenter skadas vid vägunderhåll eller t.ex. vid skogsarbeten som använder delar av vägen för framkörning av timmer.
- Eventuell ny bebyggelse eller andra typer större markförändringar, t.ex. täktverksamhet placeras för nära väg i skogsbygd så att slutenheten bryts. Ny bebyggelse eller annan markförändring anläggs i förekommande fall indraget från vägen med anslutande uppfartsväg och ett separerande skogsparti emellan.
- Eventuell ny bebyggelse eller andra typer större markförändringar invid väg genom öppet landskap anpassas efter detta mönster.

Odlingslandskap

Till odlingslandskapet hör en rad komponenter förutom brukningsjorden, som dess bebyggelse och det vägnät som binder samman gårdar och byar med varandra. I odlingslandskapet ingår även fornlämningar.

Förutsättningar för riksintressområdets fortlevnad

Exempel på förutsättningar för att värdena i riksintressanta odlingslandskap ska bestå är:

- Fortsatt jordbruksverksamhet ska vara möjlig.

- Den agrara prägeln med hävdad betesmark och öppen åkermark brukas så att den öppna karaktären består och viktiga riktmärken förblir synliga och iögonfallande.
- Kulturhistoriska lämningar, t.ex. stenmurar, äldre brukningsvägar, alléer, odlingsrösen och åkerholmar bevaras. Även andra platser och lämningar som bär spår från odlingslandskapets olika tider, t.ex. kvarnplatser, dämmen, tegelugnar, sågplatser och torplämningar kan vara viktiga att bevara.
- Solitärträd bevaras i det öppna odlingslandskapet.
- Nyetablering på åkermark, f.d. sjöbotten och eller annan öppen mark som inte har koppling till äldre bebyggelselägen undviks.
- Vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.
- Gårdar och torp behåller sin ursprungliga karaktär och belägenhet på traditionella bebyggelselägen i landskapet. Tillhörande ekonomibyggnader bevaras.
- Ny bebyggelse är underordnad befintlig bebyggelses struktur och utformning, d.v.s. nya hus lokaliseras till traditionella bebyggelselägen.
- Sambanden mellan framträdande bebyggelsemiljöer i det öppna landskapet bevaras.
- Äldre vägar är farbara och vägen har behållit sin terränganpassade karaktär, sin kurvighet, bredd och grusbeläggning.

Sårbarhet

Exempel på faktorer och ingrepp som kan skada riksintresset:

- Ändrad hävd av öppen åkermark, t.ex. genom skogsplanteringen eller högväxande grödor som gör att de öppna utblickar över landskap och bebyggelsemiljöer försvinner.
- Betesdrift upphör vilket leder till igenväxning av odlings-, betes- och ängsmarker. Begränsad trädesdrift överensstämmer dock med traditionell lantbruksdrift.
- Kulvertering av utdikningsdiken påverkar förståelsen för utdikningsföretagens omfattning och därmed förståelsen för att äldre sjöar dikats ut.
- Borttagande av impedimentmark, stenmurar och odlingsrösen och verksamheter som utplånar odlingslandskapets småflikiga karaktär.
- Nya barriärer i landskapet t.ex. nya vägdragningar, golfbanor, vindkraftverk eller telemaster begränsar det odlingslandskapet och motverkar värdefulla samband.
- Borttagande av fossil åkermark.
- Skogsavverkning utan återplantering runt inägomarken.
- Bristande underhåll av alléer.
- Vägbreddning och rätning av kurvor gällande äldre vägar. Ändrad vägbeläggning från grus till asfalt.
- Förvanskning, förfall eller rivning av byggnader eller bebyggelsemiljöer inom odlingsbygden.
- Ny- och ombyggnation, såväl bostadshus som ekonomibyggnader i otraditionella- eller exponerade lägen, eller som inte harmonierar den äldre bebyggelsens karaktär vad gäller utformning, material och kulör.

Stadsmiljöer

Länets städer representerar olika tidshorisonter, olika utveckling och byggnadsskick m.m. Flera av städerna uppvisar medeltida kulturlager skyddade enligt KML. De omfattar kyrkomiljöer som är skyddade enligt KML, de uppvisar statliga byggnadsminnen och byggnadsminnen skyddade enligt Förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen (FSBM) och KML. Viktigt för värdering av städerna är drag från deras uppkomst och utveckling såsom stadsplaner, kommunikationslämningar, bebyggelsestruktur och värdefulla byggnadsbestånd. Städerna utgör komplexa miljöer som ska fun-

gera som livskraftiga miljöer och som ska ges möjligheter att utvecklas samtidigt som det är viktigt att stadens värden och specifika karaktärsdrag tas tillvara.

Förutsättningar för riksintressområdets fortlevnad

Exempel på förutsättningar för att värdena i riksintressanta stadsmiljöer ska bestå är:

- Städernas funktion som urbana centrum med handel, bostäder, kommunala myndigheter och service består.
- Städernas stadsplaner med äldre gatunät och kvartersindelning är avläsbara.
- Olika bebyggelseområdets tidstypiska utformningar avseende bebyggelsestruktur, skala och utformning är tydlig.
- Karaktäristiska byggnader med betydelse för stadens historia bevaras oförvanskade.
- Historiska anläggningar eller byggnader vårdas och används på lämpligt sätt.
- Nya exploateringar är medvetet anpassade till - eller underordnar sig - de utpekade värdefulla komponenterna i staden.
- Stadsnära jordbruksmark behåller sin öppna karaktär.
- Järnvägstrafiken består i Gnesta och Katrineholm. En fungerande järnvägstrafik är viktig för riksintressets värden och för förståelsen av städernas uppkomst, funktion och utveckling.
- Strängnäs har bibehållen funktion som kyrkoadministrativt centrum. Den historiska stadsplanen och välbevarade bebyggelsen och bebyggelsestrukturen, t.ex. stads- och hantverksgårdar främjar förståelsen av stadens uppkomst, funktion och utveckling.
- Nyköpings stads ställning som residensstad och centrum för regional förvaltning präglar staden. Byggnader för offentlig verksamhet och offentliga institutioner är värdebärare i riksintresset.

Sårbarhet

Exempel på faktorer och ingrepp som kan skada riksintresset:

- Exploatering i exponerade lägen som utformas så den bryter eller kommer att dominera över de historiska stadsplanerna, stadens siluett eller befintlig kulturhistorisk bebyggelse.
- Okänslig ny- eller ombyggnation som bryter mot stadens karaktär vad gäller utformning, material och kulör.
- Okänslig komplettering av befintlig bebyggelsestruktur, tex gällande gathus med gård och gårdsbebyggelse.
- Förvanskning, förfall eller rivning av värdefulla byggnader eller bebyggelsemiljöer inom staden.
- Exploatering som bryter eller stör viktiga utblickar eller siktlinjer inom staden.
- Vanvård av parkanläggningar. Borttagande av parkmark, trädgårdar och alléer.
- Upphörande av järnvägstrafiken. Borttagande av äldre vägkomponenter.
- Förvanskning, förfall eller rivning av värdefulla broar och brofästen.
- Ändrad hävd av öppen åkermark, t.ex. genom skogsplanteringen eller högväxande grödor som gör att öppna utblickar i övergången mellan land och stad försvinner.

Underrepresenterade kategorier

Vid en analys av det befintliga beståndet av riksintressemiljöer i Södermanlands län är det tydligt att det speglar kulturmiljövårdens prioriteringar under 1980-talet och 1990-talet. Sedan dess har kulturmiljövårdens intressen vidgats till att omfatta fler samhällsområden och yngre samhällsföretag. I Södermanlands län föreslås följande områden behöva komplettera riksintressebeståndet:

- Industrimiljöer
- Kvinnohistoria
- Försvarsmiljöer

- Mångkultur
- Modernistiska miljöer

Utöver dessa miljöer saknas det områden som belyser det äldsta förhistoriska landskapet. Boplatser från äldre stenålder ligger dolda under markytan vid dåtidens stränder, i dagens höglänta skogsområden. Som ett exempel kan nämnas att havsnivån vid 7000 f.Kr. låg på nivåer mellan 45 och 65 meter över havet. Dessa miljöer är anonyma och svåra att fånga in vid utpekande av riksintresseområden. Här finns behov av riktade insatser för att peka ut ett eller två områden från denna tidsperiod. Yngre stenåldersmiljöer finns representerade inom ramen för flera av områdets fornlämningsmiljöer med lång kontinuitet, t.ex. inom Katrineholms kommun.

Förslag till utredningsområden

I samband med översynen av länets riksintressen för kulturmiljövården har ett antal områden som bör utredas gällande lämpligheten som nya riksintressen i länet registrerats. Av tidsskäl har områdena inte kunnat utredas vidare inom ramen för projektet.

1. Femöre fortet, Oxelösunds kommun

Kustartillerianläggning insprängt i berget. Atombombssäkert fort med tre artilleripjäser med tillhörande manskaps-, stabs- och förrådsanläggningar under jord. Färdigställt 1963 och i bruk till 1998. En av få, möjligen den enda, komplett bevarade anläggningen i landet från kalla kriget med en standard som uppfördes på flera strategiska platser runt landets kuster. Anläggningen skulle förhindra invasion från havet mot Oxelösunds hamn. Visas idag som museum, ägt av Oxelösunds kommun.

2. Industristaden Oxelösund, Oxelösunds kommun

Industrisamhälle som växt fram på mycket kort tid efter att järnväg byggts år 1877. Municipalsamhället bildades år 1900 och hade då 3000 innevånare. Järnverk startat år 1919. Samhället fick stadsrättigheter 1950 och hade då 6200 innevånare. År 1957 expanderade järnverket från 700 till 3000 anställda och St Botvids kyrka invigdes. År 1959 antogs en generalplan som planerade för 14 000 innevånare på orten inom tre år. 1800 bostäder, motorväg, gator, 42 km bilfria gång/ cykelvägar och en idrottsplats uppfördes. Under 1970-talet expanderade orten ytterligare med nytt centrum och utbyggd fjärrvärme bestående av spillvärme från järnverket. 1990 muddrades hamnen till över 16 meters djup för att kunna ta in det största tonnaget i östersjön. **Motorvägen Nyköping-Oxelösund** ingår i utredningsområdet. **Femöre fortet** är intimt kopplat till industristaden Oxelösund.

3. Hanebergs säteri, Eskilstuna kommun

Herrgårdsmiljö med lång kontinuitet och arkitekturhistoriskt intressant herrgårdsanläggning med restaureringshistoriskt värdefulla insatser utförda av arkitekt Isak Gustaf Clason. 142 byggnader inom godsets ägor.

4. Nynäs slott och slottslandskap, Nyköpings kommun

Slottslandskap med välbevarad slotts/ herrgårdsanläggning med rötter i högmedeltida frälsesläkter. Slottsbyggnad med synbara inslag från 500-års byggnadsverksamhet. Välbevarat småskaligt kustnära agrart kulturlandskap med flertal torp, gårdar och mindre industrimiljöer tillhörande godset. Skyddat som naturreservat och byggnadsminne till del. Aktiv turisverksamhet inom området.

5. Hummelviks fiskeläge, Nyköpings kommun

Välbevarat fiskeläge vid Östersjökusten.

6. Marmorbyn/ Gottorp, Katrineholms kommun

Industrimiljö. Område för Södermanlands största marmorbrytningsproduktion för byggnadssten. Flertal lämningar av brytning och stembearbetning samt tillhörande bebyggelse.

7. Rockelstad herrgårdsmiljö, Flens kommun

Arkitektur- och personhistoriskt intressant herrgårdsanläggning.

8. Vingåkers textilindustri, Vingåkers kommun

Område där textilindustrin varit omfattande, oklart vilka fysiska spår som återstår. Riksintresset Högsjö bruk kan ev. vara en fullgod representant för fenomenet.